

Izvorni naučni rad
821.163.4.09-93(497.6)

Vildana PEČENKOVIĆ (Bihać)

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

Mirzana PAŠIĆ-KODRIĆ (Sarajevo)

Pedagoški fakultet Univerziteta u Sarajevu

ETIKA U KNJIŽEVNOSTI ZA DJECU

U XXI stoljeću, vremenu etičkog procvata u svim sferama javnog i društvenog života, pitanje odnosa književnosti i etike je posebno aktualizirano. Za razliku od najstarijih rasprava vođenih o učinku književnosti na pojedinca, savremene diskusije se temelje na pitanju etičkog nauštrb estetskog u književnosti uopće. Ova tematika postaje još interesantnija u kontekstu književnosti za djecu kao zasebnog korpusa literature koja se za etiku veže od svog nastanka do danas. U radu se propituje odnos etike i književnosti za djecu, koliko su etičke implikacije prisutne i važne kao sastavni dio teksta za najmlađe čitaoce te koliko etički aspekt pridonosi estetskoj dimenziji teksta. Korpus istraživanja predstavljaju savremene bosanskohercegovačke bajke, jer je etika još iz vremena usmene tradicije u bajkama imala značajno mjesto. Zaključuje se kako su etičke implikacije temelj na kojem se grade estetske vrijednosti teksta, a što samo potvrđuje da je etičnost integrirana u književni tekst kao smisao i supstitucija njegove estetske dimenzije.

Ključne riječi: *dječja književnost, djetinjstvo, bajke, etika, estetika*

Etičke kontradikcije i etičke reinterpretacije

Odnos etike i književnosti ili utjecaja književnosti na kreiranje pozitivnih ili negativnih stavova kod čitalaca je kontraverzno pitanje kojem se kritičari i teoretičari u svojim raspravama vrlo često vraćaju. Etika i književnost su usko povezane jer su pitanja moralnosti postavljena ispred pojedinca, ali i kolektiva, prisutna od najstarije književnosti do danas. Ovim pitanjima

bavila se još antička filozofija¹, a kao osnivač etike pominje se Sokrat, koji etiku smatra vrlinom življenja u skladu sa savjesti pojedinca. Sokratov učenik Platon ideju dobra je smatrao osnovom moralnosti, a Aristotel je etiku promatrao kao sistem društvenog ponašanja. Tako u Platonovoj filozofiji pronalazimo rasprave o negativnom političkom i ideološkom utjecaju književnosti i umjetnosti uopće, dok Aristotel smatra da ista doprinosi znanju i razvijanju pozitivnih stavova kod čitalaca. I jedan i drugi filozof smatrali su da književnost ima ulogu u etičkom životu svakog čovjeka: „Platon tako smatra da je ta uloga loša i demoralizirajuća, te joj se može dozvoliti samo dekorativna funkcija, dok Aristotel smatra da književnost pridonosi moralnom rastu i stoga je zdrava za pojedinca i nužna u zajednici“ (Čurković-Nimac, 2012: 329–330).

Čime se to, zapravo, etika bavi i šta podrazumijeva etičko okruženje općenito, pa i u književnom djelu? Riječ je zapravo o ideji o tome kako živjeti, šta se smatra prihvatljivim ili neprihvatljivim, šta zaslužuje divljenje, a šta prijezir, šta je dobro, a šta loše. Etika, kao teorija ljudskih odnosa, određuje poimanje ljudskih dužnosti i obaveza, i to u kontekstu odnosa spram sebe i drugih. „Nalozi etike su principijelno nalozi da se ljudima čini dobro, a možda i svim bićima koja su u stanju da osećaju. Henri Sidžvik je možda preterao kada je retorički upitao u svojim Metodima etike, da li bilo šta stvarno može biti dobro ako nema uticaj – direktni ili indirektni, aktuelni ili potencijalni – na stanje svesti nekog bića“ (Singer, 2000: 350).

Etika i etičko okruženje jasno oblikuje emocionalne odgovore, odluku o tome šta je razlog ponosa ili srama, ljutnje ili zahvalnosti ili šta može a šta ne biti oprošteno. Sve navedeno stvara standarde ljudskog ponašanja, oblikuje ih i jasno utječe na njih (Blackburn, 2001: 12). Etiku u XXI stoljeću posebno zanimaju fenomeni poput moralnog mišljenja, etičkog relativizma, teističke etike, etičkog egoizma, utilitarizma, deontologije te savremene etike vrlina (Bracanović, 2018).

O utjecaju književnosti za djecu općenito, ali i u okvirima nastave književnosti i jezika, na sudionike procesa obrazovanja te na njenu iznimnu važnost u smislu oblikovanja stvarne slike svijeta skrenula je pažnju ne samo književna teorija već i mnoge druge naučne discipline poput psihologije, pedagogije, metodike itd.

¹ „Tradicija zapadne etičke filozofije – ako se ona uopšteno shvati kao traganje za racionalnim shvatanjem principa ljudskog ponašanja – počinje sa starim Grcima. Od Sokrata (469–399) i njegovih neposrednih nasljednika, Platona (427–347) i Aristotela (384–322), postoji jasna linija kontinuiteta, kroz helenističku (tj. uopšteno, post-aristotelovsku), rimsku i srednjovekovnu misao, sve do današnjeg dana. Iako je istina da se problemi i interesi modernih etičkih filozofa često udaljavaju od problema i interesovanja njihovih grčkih dvojnika, njihove rasprave su još uvek prepoznatljivi potomci rasprava koje su se već vodile u petom i četvrtom veku p. n. e.“ (Rou, 2004: 179).

„Često se kaže da je literatura najbolja laboratorija za proučavanje ljudskih ideja, motiva, osjećanja i karaktera. Istovremeno, čitajući neko književno djelo kroz njegove likove i karaktere, bolje spoznajemo i sami sebe. Čitajući neko književno djelo, stupamo u nekakve odnose sa likovima i karakteristikama koji su opisani“ (Stojaković, 2000: 133).

U tom smislu, ako se značajan dio pristupa književnosti, od književno-teorijskog, preko psihološko-pedagoško-metodičkog, pa do filozofsko-sociološkog ili antropološkog, u nečemu slažu, to je činjenica da postoji značajan odnos na relaciji stvaralac – djelo i likovi – čitalac. Zbog svega toga, neminovno je utvrditi i utjecaj koji književnost za djecu ostvaruje na dijete, najprije u najranijem djetinjstvu, ali i u procesima predškolskog i školskog odgoja i obrazovanja, tj. na učenika/učenicu u obrazovnom procesu, ali i mnogo kasnije.

Sve ovo u obzir treba uzeti i pojavu tzv. etičkog preokreta, koji se ne tako davno legitimirao u mnogim društveno-humanističkim područjima, pa i u književnoj teoriji, gdje se javila i tzv. etička kritika – kritičko usmjerenje koje se, posebno na anglo-američkom području, sve više dovodi u vezu s etičkim preokupacijama teksta (Ćurković-Nimac, 2012). Na našem govornom području Jasna Ćurković-Nimac među prvim je, u tekstu „Etička kritika u književnosti: Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti“ skrenula pažnju na važnost etičkih preokupacija teksta, na historiju etike književnosti, na njen izraziti trend najprije u anglo-američkom području, kao i uopće svijetu, ali i na to da je, nažalost, taj „trend“ gotovo neprimijećen na našim prostorima. Ova autorica smatra da većina književnih teoretičara nastavlja analizirati ovu tematiku u okvirima određenog autora, a ne i širem kontekstu, odnosno općenitije.

„U zadnjih nekoliko desetljeća svjedoci smo naglog etičkog booma na mnogim područjima privatnog i javnog života (poslovna etika, medicinska etika, ekološka etika, politička etika itd.). Ako se vratimo unatrag, čini se teško u nekoj prethodnoj generaciji – posebno od vremena Johna Stuarta Milla, ako ne i ranije – pronaći toliko izvrsnih, raznolikih i hrabrih radova o središnjim etičkim pitanjima ljudskog života. Taj interes je vjerojatno potaknut rastućom sviješću o složenosti ljudskih života koji se sve više promatraju interdisciplinarno, odnosno shvaćanjem da se cjelovita spoznaja o čovjeku može dočarati jedino kroz tzv. posudbe iz različitih znanstvenih disciplina“ (Ćurković-Nimac, 2012: 327).

Pomenuti obrat ka etici u književnosti od osamdesetih godina XX stoljeća do danas, još uvijek nema jedinstven pristup niti jasan koncept:

„Njegovo se ustoličenje i definiranje razvija u nekoliko bitno različitih smjerova – protežu se od brojnih poststrukturalističkih teorija usredotočenih na etička pitanja (oblikovana kroz koncept Drugog i drugosti, pitanja odgovornosti, vrijednosti ili nasilja), naratologije, što se usmjerava propitivanju veze etike i romana, te nezaobilazno filozofije, konkretno filozofije morala okrenute pripovijestima i pripovjednosti“ (Petrnai-Andrić, 2016: 93).

U prostorima književne kritike danas je evidentno postojanje dva oprečna stajališta. Jednog, radikalno autonomističkog, kojeg zastupa Richard Posner i druge, umjereno moralističke struje koju predvodi Martha C. Nussbaum. Razmimoilaženje stavova kod Posnera i Nussbaum najviše se tiče posljedica koje narativno umjetničko djelo ostavlja na čitatelje i uticaja književnosti na moralnost pojedinca, odnosno funkcije književnosti unutar moralnoga odgoja (Ćurković-Nimac, 2012: 330).

Posner ideju o utjecaju književnosti svodi na estetsko zadovoljstvo, koje ima jedino psihološke ili terapijske efekte a nema nikakve ili ima vrlo slabe društvene posljedice. Sa druge strane, Nussbaum smatra da književnost ima uticaja na život čovjeka iako on ne mora nužno biti pozitivan. Književnost, smatra ova autorica, nudi kontekst u kojem su moralne norme smještene i mogućnost da preko tuđih iskustava, o njima kritički razmišljamo i primjenjujemo na vlastite živote. Po tome, Nussbaum ističe da književna teorija djeluje u sprezi sa etičkom teorijom. Taj suodnos i partnerstvo književne i etičke teorije bio bi onaj u kojem tragamo za predodžbama života u skladu s kojima bismo mogli živjeti, te se pitamo o koncepcijama i predodžbama koje bi se u potpunosti podudarale s našim uvjerenjima u nastojanju pronalaska ‘ravnoteže percepcije’ (Nussbaum, 2002: 44). Etička teorija zbog svog inkluzivnoga disciplinarnog karaktera, može doprinijeti razumijevanju književnog djela postavljajući pitanja koja samo književno djelo postavlja, a možda eksplicitno i ne postavlja u odnosu prema vlastitim etičkim stajalištima o drugim problemima o kojima sami moramo donijeti svoje mišljenje – pitanja o društvenoj strukturi, ekonomskoj distribuciji, sopstvu i identitetu ličnosti.

„Prema strukturalističkoj definiciji, književnost bi trebalo da bude etički neutralna. Etika joj ne može biti ni svojstvena, sem kao ono što je tekstu spoljašnje, što je spoljašnje i stvarnosti – ili, eventualno, kao etika čiste tekstualnosti. Ali, etička neutralnost, ili ne-etičnost, ne pretpostavlja i da književnost nema nikakav, posredan, odnos s moralom, da je moguća s one strane bilo kakve moralne realnosti, to jest da je fiktionalna, istorij-

ska situacija u kojoj književno delo nastaje moguća s one strane moralne realnosti ili fikcionalne situacije morala“ (Kordić, 2011: 57).

Multidisciplinarni „etički boom“ u svijetu postavlja i pitanje nezastupljenosti etičke kritike na našim prostorima, osobito u književnosti za djecu, s čim se u vezi zasigurno može reći da etička kritika ne samo da nije zastupljena, već je gotovo posve nepoznata, neistražena i neupotrebljiva, što nesumnjivo mora biti zabrinjavajuće. Razloge za ovakvo stanje moguće je tražiti u nizu izrazito složenih faktora. Naime, književna kritika na našim prostorima književnost za djecu i omladinu nešto ozbiljnije prepoznaje tek sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća, a književnost za djecu i omladinu svoju autentičnost, bez ideje da je dopuna književnosti za odrasle u okvirima samostalnog korpusa književnosti, u bivšoj Jugoslaviji, kao i u većini evropskih zemalja, stječe tek iza Drugog svjetskog rata.

„Neka teorijska pitanja iz ove oblasti nisu još riješena, mada se danas rijetko koji ozbiljni istraživač i kritičar od imena usuđuje da negira nje-
nu umjetničku osnovu. Ne treba zaobići i to i ne pomenuti, jer se u knji-
ževnoj praksi često događaju pojave minimiziranja ili neprihvatanja ove
književnosti kao umjetničkog fenomena“ (Idrizović i Jeknić, 1989: 8).

Ovakav ignorirajući odnos prema književnosti za djecu odrazio se i na način pisanja o dječjoj književnosti, gdje se javila određena pristrasnost i favoriziranje uglavnom tek klasičnih autora iz ovog korpusa književnosti, a najveći problem nastajao je zbog činjenice da se književnost za djecu obavezno vezivala za pedagogiju. Pojmovi djetinjstva i obrazovni aspekti čitanja presudno su utjecali na evoluciju dječje književnosti i išli su ruku pod ruku s pedagoškim pogledima na književnost kao moćnim sredstvima za obrazovanje djece, a dječja književnost je proučavana s ciljem prikladnosti knjiga za čitanje djeci (Nikolajeva, 2016: 18). Mnoga etička pitanja književnosti za djecu poprimila su poseban karakter upravo zbog osobito popularnog, a često i pogrešnog pristupa ovoj književnosti. I to se nije odrazilo samo na već spomenuto favoriziranje određenih klasičnih dječjih pisaca i njihovog djela, već i na pristupe pisanju o ovoj književnosti, odnosno na gotovo neznan interes književne kritike i historije književnosti u ovom domenu, te žanrovsko oblikovanje dječje književnosti, tj. na razvitak žanrova u ovoj literaturi, čije su poetičke odlike vrlo često također imale obaveznu primjesu pedagogije.

Naime, književnost za djecu neminovno oblikuje dječiji emotivni svijet i postupke ponašanja, mišljenja i djelovanja, njihova trenutna i buduća shvatanja, poglede na život, sebe i svoju ulogu u svijetu, ali i uloge drugih, posebno u

smislu oblikovanja percepcije o „dobru“ i „zlu“ u svemu što ih okružuje. Uloga književnosti u odrastanju je nemjerljiva i višestruka: književnost otvara nove vidike najmlađim čitaocima, otkriva daleke i egzotične zemlje, bogati vokabular, razvija empatiju i saosjećanje za druge i drugačije, daje primjere dobre i loše prakse, utiče na formiranje identiteta najmlađih čitalaca, na kreiranje estetskih i umjetničkih vrijednosti... Na značaj etičkih interpretacija u književnosti za djecu skrenuli su pažnju mnogi književni kritičari, a o tome govori i Wayn C. Booth, podsjećajući na već poznatu raspravu o broju ubistava među mladeži nakon objavljivanja Goetheovog romana *Jadi mladog Werthera* (1774):

„Prvo pitanje: Da li angažirano čitanje ili slušanje priča u stvari proizvodi moralne promjene kod čitalaca, bilo dobre ili loše? Posner nam se pridružio u odlučnom odgovoru da; on uključuje mnoge primjere poput tvrdnje da je Goetheova tuga zbog Werthera podigla evropsku stopu samoubistava. Čak su se i najvatreniji estetičari uglavnom složili, dok su s Posnerom tvrdili da su promjene nebitne za ocjenjivanje književne vrijednosti bilo kojeg djela“ (Booth, 1998: 367).

Zbog svega toga, etička kritika, pa i u smislu veoma različitih interpretacija o tome šta ona sve (ne) podrazumijeva, mora imati svoju jasnu ulogu i mjesto u književnosti za djecu. Svi oprečni stavovi zagovornika i protivnika etike u književnosti općenito, pa i u književnosti za djecu, moraju se shvatiti ozbiljno, danas najviše kao etičke reinterpretacije zbog ustaljenih etičkih kontradikcija književnih djela, baš iz razloga jer, kako je već rečeno, književnost za djecu neminovno vrši veliki utjecaj na mlade čitaoce.

Etika i savremene bosanskohercegovačke bajke

Književnost pomaže stimulirati etičko promišljanje, odgovornost i saosjećanje, omogućava uvid u primarne vrijednosti te razvijanje nekognitivnih sposobnosti poput saosjećajnosti i empatije. Cijeli korpus literature za mlade s kraja XIX i početka XX stoljeća bio je opterećen didaktičkom i pedagoškom dimenzijom, a sama književnost za djecu je pisana u duhu pravilnog odgoja budućih generacija. Vremenom i književnost za djecu je postajala bogatija u estetskom i umjetničkom smislu a siromašila je njezina, do tada, primarna didaktička dimenzija. I danas se u kritici mogu naći stavovi da je upravo odgojna i obrazovna uloga to što razlikuje književnost za djecu i mlade od književnosti za odrasle, no takvi stavovi temeljeni su najčešće na činjenici da je djetinjstvo period u kojem se najviše uči i usvajaju znanja putem svih oblika društvenog djelovanja.

Mora se priznati da „etička uputstva“ itekako jesu praksa književnosti za djecu i u ovdašnjoj – bosanskohercegovačkoj književnoj situaciji, kao i ostalim književnostima regije² i to ne samo kao historijska pedagoška praksa i „strategija“ literature nekih ranijih razvojnih perioda, već, čini se, oduvijek, pa i danas, što, pak, nikako ne znači da u toj praksi nema (i) dobrih strana, ako je uopće moguće generalno govoriti o ovom fenomenu. Naime, i sama definicija dječje književnosti kroz vrijeme je ovisila o „etičkim upustvima“. „U teoretsko-književnom lociranju književnosti za djecu, teoretičari su najčešće polazili od pretpostavke da su djeca sociološki fenomeni koje treba uklopiti u sredinu, vrijeme i situaciju, pa vremenom, definicija ima različitu percepciju“ (Džafić, 2008: 5).

Stjepan Hranjec (2006: 19) ističe kako se dječja književnost ne smije objavljivati ili samo kao pouka ili samo kao jezična ekshibicija jer tada nećemo moći govoriti o dječjoj književnosti. Razmatrajući odnos estetskog i etičkog u tekstu, ovaj autor smatra da postoje četiri stepena sklada ovog odnosa. Prvi je eksplicitna autorova poruka u kojoj pisac otvoreno intervenira zapostavljajući tada estetsko i imajući u vidu etičko, a čime se narušava sklad. Drugi stepen je pouka kroz lik u djelu, odnosno lik postaje glasnogovornik kojim se šalju poruke za čitaoce. Zatim, treći stepen je autorova pouka samom fabulom, koji je strukturno složeniji nego pouka likom. Posljednji četvrti stepen je uspostavljanje sklada između stilske igre i pouke (estetskog i etičkog/lijepog i dobrog) kojima obiluje savremena dječja književnost.

„Etičke implikacije priče, pripovedne fikcije prepoznaju se na različitim nivoima pripovedanja, od mimezisa do delovanja priče. Svaki od tih pripovednih elemenata sadrži etičke procene, uvek, kao i estetsko, na drugačiji način artikulisane. A to znači da se nizovi pitanja i nedoumica, kao nizovi znakova koji pokazuju na ono što bi mogao biti etički momenat književnosti, nastavljaju. Ne mogu se ni prekinuti. Pričanje (nativ, kako se to danas kaže) čini skup procedura koje povezuju priču sa njenim etičkim delovanjem“ (Kordić, 2011: 67–68).

Uzmemo li na primjer u razmatranje samo jedan žanr u dječjoj književnosti, poput savremenih autorskih bajki, uočava se značajno prisustvo etičke

² Pojmovi bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti, kao i njihovi međusobni odnosi te odnosi s drugim južnoslavenskim književnostima, u ovoj knjizi razumijevaju se na način koji je detaljno književnoteorijski i književnohistorijski razjašnjen i definiran u knjizi *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost (Književnoteorijski i književnohistorijski aspekti određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini)* Sanjina Kodrića, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.

dimenzije teksta. U ovoj studiji, a na primjeru savremene bosanskohercegovačke bajke za djecu, ćemo se prikloniti stajalištu M. Nussbaum da književnost ima višestrukog utjecaja na najmlađe čitaoce. Tumačenje mitova, legendi i bajki mogu poslužiti kao oslonci za moralno promišljanje i orijentiri u prosuđivanju. Kroz slikovnost i simboličnost svijeta bajke, potiče se osvještavanje etičke dimenzije života. Bajke iz usmene tradicije savremenim su autorima poslužile kao inspiracija da u savremenom dobu progovore o pitanjima sa kojima se čovjek susreće od nastanka čovječanstva. Još je usmena priča imala višestruku ulogu u životu čovjeka.

„Tako bajka tješi čovjeka da je nekad davno bilo ljepše – bogalji su ozdravljali, slijepi dobijali vid, ružni postajali ljepšim, ludi postajali pametni a zlo je uvijek bilo kažnjeno. Pripovijedajući bajke, pripovjedači kod slušaoca stvaraju i održavaju idealni svijet. Šaljive priče opuštaju slušaoca. Hićaje, skaske i predaje, prije svega, nude saznavnu vrijednost. No bez obzira na vrstu usmene priče, skoro svaka priča nudi odgojnu poruku. U većini slučajeva one nisu eksplicitno navedene, ali se njihova nit provlači od početka do kraja. Na osnovu ovoga možemo reći da se odgojna poruka unutar usmene priče ne nameće, nego se nudi slušaocu“ (Softić-Alibašić, 2003: 68),

Bajka je jedan od najpoznatijih usmenoknjiževnih prozaičkih oblika, koja od svog nastanka do danas plijeni najviše pažnje, kako čitalačke publike tako i književne kritike i teorije. Milan Crnković (1984: 21) bajku određuje najstarijim oblikom usmenoga narodnog stvaralaštva koji polazi „od mitološkog poimanja svijeta“ čija je temeljna odrednica čudesnost. U bajci se u maštovitom prikazivanju svijeta susreću fantastični likovi, događaji i prizori, a glavni junak ostavlja svakodnevicu te kreće u svijet čuda i mašte iz kojega se, prebrodivši sve nepravilnosti i teškoće, vraća u svakodnevicu kao pobjednik. Čitanje i slušanje bajke, kod djece utječe na razvijanje kreativnog mišljenja, govorenja i razboritog djelovanja. Tumačenjem bajki (mitova i legendi) stvaraju se oslonci za moralno promišljanje i orijentiri u prosuđivanju pitanja i situacija u kojima se svakodnevno nalazimo, a slikovnost i simboličnost bajki koriste se kao poticaj za osvještavanje moralne dimenzije života.

U svijet bajke djeca ulaze u najranijoj dobi u kojoj se razvija osjećaj za estetsko i etiku općenito. Od najranijeg perioda pa sve do adolescencije, djeca se intenzivno zanimaju za bajke. Međutim, od treće do sedme godine života, odnos djeteta i bajke je posebno intenziviran, pa taj period neki psiholozi nazivaju doba bajke. U tom periodu, dijete uglavnom vjeruje u ono o čemu se u bajci pripovijeda. Slušanjem bajki, djeca se uvode u svijet mašte

gdje se dešavaju nezamislivi događaji, javljaju neobični likovi i pojave. Pošto u tom periodu djeca nemaju jasnu predodžbu o realnom svijetu, za njih bajke predstavljaju izvršno sredstvo uživanja u čudesni svijet bajke. Putem bajki najmlađi mogu usvojiti različite oblike ponašanja, manire te steći i uočiti pozitivne osobine ličnosti poput hrabrosti, strpljivosti, požrtvovanosti ili istinoljubivosti, te prepoznati i odbaciti zavist, ljubomoru, pohlepu...

Kroz igre inspirirane bajkama moguće je izraziti osjećaje poput straha, ljutnje, ljubavi i požrtvovanosti. Slušanjem bajki djeca se uče razumijevanju govora veće tematske cjeline, razvija se pažnja, obogaćuje rječnik i razina komunikacijskih sposobnosti. Bajke daju ideju za kreativno izražavanje pa djeca preoblikuju pojedine uloge, izmišljaju nove dijaloge, zaplete, potiče se mašta u području moralnog razvoja... Igra pruža mogućnost pretvaranja u nekoga kome se djeca dive, a kako se likovi dijele na dobre i zle, likovi s dobrim osobinama postaju odličan model za imitaciju. Kroz igru djeca uvježbavaju motoričke i govorne sposobnosti, vježbaju rješavanje problema s drugom djecom, uživljavaju se u tuđu perspektivu, razvijaju vještine u rješavanju socijalnih problema i postaju kreativnija.

Putem bajki djeci se omogućava doživjeti čudesne pustolovine, ali i naslućuje kako čovjeka u životu čekaju ponekad teški izazovi. Bajke nam pripovijedaju o tome kako je siromah postao bogataš, kako su pravda i dobro pobijedili nepravdu i zlo, kako ljubav mora pobijediti mržnju. U prvom planu su moralni postupci, u kojima je izražena vjera u dobro koje dolazi nakon odricanja i teškog napora. Junake u bajkama uvijek na kraju dostiže pravda:

„Pravda predstavlja temeljnu vrijednost i ideal moralnog odgoja. (...) Ona je forma i sadržaj dobrote, iskrenosti, dobročinstva i čovjekova samosavlađivanja. Svaki član zajednice dužan je boriti se za pravdu, za uspostavu pravde u društvu te istodobno sam biti pravičan. Pravičnost kao moralna vrlina sastoji se u čovjekovom ličnom nastojanju da u svome odnosu prema svijetu i životu slijedi princip uvažavanja i poštivanja svačijeg prava. Pravičnost se, dakle, može odrediti kao lično nastojanje da se svakome osigura, omogućiti i uvažiti njegovo pravo“ (Softić-Alibašić, 2003: 72).³

³ U studiji *Odgojne poruke i vrijednosti u usmenim pričama Bošnjaka* autorica naglašava da se priča kao odgojno sredstvo koristila od najstarijih vremena, te istakla nekoliko najvažnijih odgojnih područja. To su prije svega tjelesni odgoj u funkciji očuvanja zdravlja, zatim intelektualni odgoj, koji je bitna komponenta odgoja slobodne i potpuno razvijene ličnosti. Moralni odgoj, je prema riječima ove autorice, najzastupljenije područje u usmenim pričama Bošnjaka, a u okviru kojeg je pravda postavljena kao temeljna vrijednost i ideal moralnog odgoja. Zatim su tu religijski odgoj, estetski odgoj i radni odgoj. Analizom usmenih priča Bošnjaka, autorica je zaključila da je moralni odgoj ključno odgojno područje.

Stroga podjela likova na dobre i zle u bajkama pružaju djeci informaciju o postojanju i prisustvu zla i vjeru da zlo mogu pobijediti samo uporni i mudri. Bajka uči dijete pozitivnim osobinama kao što su pravičnost, poštovanost, strpljivost te da treba potisnuti sve ono što je negativno poput laži, zavisti ili pohlepe. Kroz bajke, djeca mogu spoznati osjećaje poput ljubavi ili straha pa je mnogi teoretičari smatraju prvim domom emocionalne inteligencije. U biblioterapijskom ključu bajkama djetetu možemo ukazati na određeni problem koji ga tišti, a kojega nije ni svjesno (Bistrić i Ivon, 2019: 139).

„U bajkama je jedan brat glup i zadrž, drugi pametan i sposoban, jedna sestra je lijepa i dobra, druga je ružna i podla. Postavljanje suprotnih karaktera daje alternativu u smislu opredjeljenja: hoćemo li biti dobri ili podli. Međutim, ovo nije samo poučno-opominjućeg karaktera u stilu ‘zlo se ipak ne isplati’ već pozitivni junak ima veću privlačnost od negativnog, tako da se dijete sprema za zreliju dob kada će shvatiti stvarne ljude i osjetiti veličinu i zadovoljstvo u humanosti, dobroti, stvaranju“ (Grgurević i Fabris, 2012: 157).

Po prosjeku umjetničkog nivoa, po dužini vremenskog perioda u kom se djeca za nju interesuju i po intenzitetu tog interesovanja sa njom se ne može uporediti nijedna književna vrsta, uz to bajka je, na izvjestan način, oduvijek pripadala svijetu djetinjstva, pa i onda kad, formalno uzeto, dječije književnosti nije bilo (Vuković, 1989: 162).

Svrstavanje bajki pod okrilje dječije književnosti je novijeg datuma. Sve do druge polovine XIX stoljeća, smatralo se da bajke zbog okrutnih scena nisu pogodne za razvoj dječijeg uma i da se ne bi trebale koristiti kao štivo koje je dostupno djeci,⁴ no savremene bajke su odmakle od crno-bijelog poimanja svijeta i prilagođene su najmlađem uzrastu. Primjetno je i da su u usmenim bajkama junaci odrasli, a u autorskim bajkama se najčešće kao glavni protagonisti pojavljuju djeca. Kroz postupke glavnih junaka, najčešće

je u usmenoj priči, a svako drugo područje je u tijesnoj vezi sa moralnim odgojem.

⁴ Kako su bajke iz usmene tradicije bile namijenjene odraslima, većina je, a kao opomenu u sebi sadržavala elemente surovosti i nasilja te zvučale morbidno i zastrašujuće. Na primjer u starijoj verziji Grimmove bajke o Pepeljugi, zle sestre će sebi odrezati petu i palce kako bi njihove noge stale u malu staklenu cipelicu, a kasnije na kraju bajke će im golubice ključati oči dok Pepeljuga ide na vjenčanje sa princom. U Snjeguljici, opaka kraljica umire nakon što je prisiljena plesati u usijanim željeznim cipelama, a Crvenkapa završava u trbuhu gladnog vuka. Ivicu i Maricu su, u ranijoj verziji bajke, roditelji ostavili u šumi jer nisu imali čime prehraniti gladnu djecu. U kasnijim izdanjima bajki, braća Gimm su ublažila neke surove elemente, ali ih nisu potpuno izbacili, smatrajući da se upravo bajkom može prenijeti poruka da život ne čine samo sretni trenuci, već se isti sastoje iz dobra i zla.

se provlači i etička dimenzija djela, a koja može poslužiti kao primjer za najmlađe čitaoce.

Čudesnost zbivanja, jednostavan prikaz životnih iskustava, simboličnost i poetska slikovitost učinile su bajke najmlađim čitaocima vrlo privlačnima, pa su bajke danas jedan od omiljenijih žanrova u književnosti za djecu. Stoga i ne čudi da se većina autora u književnosti za djecu sve češće okreće poetici bajke. Ipak, savremene bajke, etički su vrlo prihvatljive za najmlađe čitaoce. Niz savremenih djela obilježava susretanje dviju stvarnosti: jedne realne, zbiljske i druge, izmaštane, pri čemu će prva stvarnost biti inicijalna, podloga za maštovite uzlete. Ovaj je suodnos između teme i njezine funkcije paradigmatički za sva savremena djela u dječijoj književnosti (Hranjec, 2008).

„Nerijetko novi autori svoj književni put započinju upravo bajkom ili je bajka postala prepoznatljiva forma njihovog obraćanja najmlađim čitaocima, poput Lidije Pavlović-Grgić, Marije Fekete-Sullivan, Fuada Tabaka ili Mirzane Pašić-Kodrić. Pored njih našla su se i imena nekih od najznačajnijih autora dječije književnosti koji su se nakon više od nekoliko desetljeća poetske faze, opredijelili za bajku, poput Šime Ešića i Ismeta Bekrića“ (Pečenković, 2020: 58).

Inovirajući žanr bajke, ovi autori unose duh osobene poetike u tekstualno tkivo čineći ga prepoznatljivim i posebnim. Njihove bajke nude nove dimenzije herojstva i svjedoče o promjenama koje se dešavaju u savremenom svijetu, postmodernistički se poigravajući sa tradicijom i žanrom. U njihovim bajkama, moguće je pronaći osnovne poetičke elemente moderne dječije literature, kao što su humor, ludizam, dinamična fabulativna okosnica i vedrina. No, ono što je osnovna karakteristika u savremenim bajkama je snažna etička dimenzija utisnuta duboko u tekstualno tkivo, a bistrina, snalažljivost, plemenitost i mudrost glavnih junaka ispostavljaju se kao poželjne odgojne vrijednosti i vrline te glavna tematska uporišta. Imajući u vidu potrebe najmlađih čitalaca, savremeni autori nastoje da im ponude priče koje su lišene rasnih, vjerskih, etničkih, rodni i inih stereotipa i predrasuda. Kroz njihove bajke, djeca mogu naučiti kako tolerirati druge i drugačije i kako da prihvate svoje različitosti.

Novine koje se pojavljuju kod većine autora⁵ tiču se tematskih inovacija poput onih gdje se vještice pretvaraju u dobre osobe, kovači postaju kraljevi a

⁵ U razmatranje su uzete bajke savremenih bosanskohercegovačkih autora: Ismeta Bekrića, Lidije Pavlović-Grgić, Mirzane Pašić-Kodrić, Šime Ešića i Feride Duraković, koje su bile predmet analize u radu „Revitalizacija bajke u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu“, autorice Vildane Pečenković, objavljenom u časopisu *Detinjstvo*, god. XLVI, br. 2, Novi Sad, 2020, str. 58–69.

zmajevi se preplaše vlastitih sjenki i nestanu zauvijek (Pečenковић, 2020: 67). Nastavljajući se na tradiciju XX stoljeća, patuljci su simpatični čovječuljci koji se pojavljuju noću i prijatelji su djece.

U savremenim se bajkama mogu pročitati poruke sa naglašenim etičkim implikacijama poput onih da roditelje i odrasle treba poštovati, da treba biti iskren i odan, častan i pošten, negovati i razvijati prijateljstvo, uzvraćati dobrotom, da treba cijeniti rad, da je obrazovanje vrlo važno u životu... Književni likovi koje upoznajemo u savremenim bosanskohercegovačkim bajkama ispostavljaju se kao poželjan identifikacijski model za najmlađe čitatelje, a samim tim i značajna odgojna orijentacija za starije. Hijerarhijski u etičkom sistemu autora na prvom mjestu su ljubav prema bližnjima, porodici i prijateljima. Zatim, među visokopozicioniranim etičkim vrijednostima su sloboda, poštenje, dobrota, nesebičnost, obrazovanje, briga za druge i prirodu, empatija te ostale vrline koje su poželjne i prihvatljive u društvu koje njeguje osobitosti svakog pojedinca. Sve determinirane etičke vrijednosti koje se mogu iščitati su univerzalne i općeljudske.

Bajka omogućava da mladi čitalac stvara pozitivna iskustva i doživljava je. Ona upotpunjuje stvarni svijet pretvarajući ga u svijet u kojemu je sve moguće, u kojem nema granice između mogućega i nemogućega. Kako u bajci dobro uvijek pobjeđuje zlo, dijete se uči moralnim vrijednostima te doživljava brojne pustolovine: susreće se s čarobnim i čudesnim, upoznaje vilenjake, vile, patuljke, bori se sa zmajevima, vješticama, divovima, te poražava neprijatelje i izlazi kao pobjednik, što jača dječije samopouzdanje i razvija maštu (Bistrić i Ivon, 2019: 142).

Richard Kearny, savremeni irski teoretičar priče i pripovijedanja, značenje priče u širem smislu označio je kao važnog činitelja u životu čovjeka. Temeljeći svoje istraživanje na Aristotelovoj poetici i Ricoeurovoj hermeneutici, Kearney razmatra umjetnost pripovijedanja kroz pet elemenata: zaplet (mythos), rekreaciju (mimesis), oslobođenje (katarzu), razboritost (phronesis) i etiku (ethos). Kako bi moć katarze koju potencira pripovjedni tekst, bila ostvarena, neophodna je involviranost čitatelja u obliku njegove narativne simpatije te empatije prema likovima (Kearny, 2009: 139). Iz tog je razloga važno da likovi budu uvjerljivi kako bi se čitalatelj mogao s njima povezati i/ili poistovjetiti i doživjeti ih kao značajne. Kearny posebno ističe emotivni aspekt književnosti, odnosno sposobnost da u čitatelju stvara emocije poput sreće, ushićenja, suosjećanja, tuge, žaljenja ili straha.

O emotivnom aspektu književnosti govori i Nussbaum (2002: 46) zastupajući mišljenje da književnost ima utjecaja na našu moralnost i smatra da književnost može poučiti, a njen značaj je u tome da utječe na javno djelovanje. Ova autorica smatra da kad god su velika književna djela potaknula i

dodirnuti srca i razum čitatelja, književnost je već jasno iznijela svoj zahtjev da bude ozbiljno shvaćena u trenutku kad se suočavamo s alternativnim konceptima. Riječ je o alternativama koje bi mogao opisati i istražiti ma koji teoretičar etike, smatra Nussbaum.

Ovakav stav dijeli i srpski metodičar Milija Nikolić (2006: 19) ističući da književnost prvo treba da uzbudi i oduševi, da opsjedne maštu i misli, pa da tako, u svojstvu snažnog ličnog doživljaja ubjedljivo djeluje na moralne stavove i ponašanje.

Zaključak

Na osnovu svega navedenog, etički je aspekt nedvojbeno važan aspekt književnosti, a posebice književnosti za djecu. Kroz književnost, etički principi pomažu u kreiranju slike o sebi i pružaju različite perspektive samospoznaje te suočavaju najmlađe čitaoce sa izazovima odrastanja i sazrijevanja. Etičke implikacije u književnosti za djecu se mogu sagledati u nekoliko sematičkih nivoa. One su prisutne u akciji likova, u njihovim promišljanjima, u stavu pripovjedača, autorskim intervencijama u samom tekstu, pouci na kraju... U zapletu je moguće čitatelju ponuditi različite perspektive pojedinog problema, istražiti mogućnosti i posljedice njegovih odluka i potaknuti razumijevanje ili osudu.

Savremene bajke bosanskohercegovačkih autora obiluju implicitnim ali i otvorenim odgojnim vrijednostima upućenim najmlađim čitaocima, pa je moguće zaključiti da je riječ o djelima s potencijalnim pozitivnim pedagoško-didaktičkim utjecajem na čitatelja, koje su u svom izrazu spojile stvaralački sklad sa sadržajem djela, a estetsku sa njezinom nesumnjivom etičkom dimenzijom. Sve bajke u ovom radu su promatrane kao medij s performativnim djelovanjem u iskazivanju etičkih vrijednosti koje su autori interiorizirali u svojoj naraciji, pa u njima prepoznavamo različite refleksije etike misli poput etike ljubavi, različitosti, etike roditeljske brige, eko-etike, socijalne etike... Stoga se može ustvrditi da su etička pitanja u neraskidivoj vezi sa estetskom dimenzijom u književnosti za djecu jer nam etika pomaže da prepoznamo vrijednosti, njihov hijerarhijski odnos i način na koji se iste otjelotvoruju ne samo u svijetu teksta, već i u stvarnom svijetu. Etičke implikacije su temelj na kojem se grade estetske vrijednosti teksta, a što samo potvrđuje da je etičnost integrirana u književni test kao smisao i supstitucija njezine estetske dimenzije.

Literatura:

- Beauvais, C. (2015). *The Mighty Child: Time and power in children's literature*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bistrić, M. & Ivon, K. (2019). „Teorijski i recepcijski učinci bajke“. *Acta Iadertina*. Vol. 16, br. 2, str. 131–146.
- Biti, V. (2005). *Doba svjedočenja: tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Blackburn, S. (2001). *Ethics: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Booth, C. W. (1998). „Why Banning Ethical Criticism is a Serious Mistake“, *Philosophy and Literature*; vol. 22, br. 2, str. 366–393.
- Bracanović, T. (2018). *Normativna etika*. Zagreb: Institut za filozofiju.
- Crnković, M. (1984). *Dječja književnost. Priručnik za studente i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ćurković-Nimac, J. (2012). „Etička kritika u književnosti: Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti“, *Filozofska istraživanja*, god. 32. sv. 2, str. 327–342.
- Džafić, R. (2008). *Žanrovi u književnosti za djecu: Tekstualnost i savremena teoretska perspektiva*. Bihać: Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću.
- Grgurević, I. & Fabris, K. (2012). „Bajka i dijete s aspekta junaka usmeno-književne i filmske bajke“. *Metodički obzori*. Vol. 7, br. 14, str. 155–166.
- Hagberg, G. L. (2008). *Art and Ethical Criticism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Hranjec, S. (2006). *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hranjec, S. (2008). „Suvremeni hod dječje hrvatske književnosti“, *Kolo*, br. 3–4. <http://www.matica.hr/kolo/309/suvremeni-hod-djecje-hrvatske-knjizevnosti-20531/> (dostupno: 10. 2. 2020)
- Idrizović, M. & Jeknić, D. (1989). *Književnost za djecu u Jugoslaviji*. Sarajevo: Drugari.
- Kearny, R. (2009). *O pričama*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Kodrić, S. (2018). *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost (Književnoteorijski i književnohistorijski aspekti određenja književne prakse u Bosni i Hercegovini)*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Kordić, R. (2011). *Etika književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Landy, J. (2008). „Moral Improvement through Fiction“, *Art and Ethical Criticism*, ur. Garry L. Hagberg, Malden: Blackwell Publishing, str. 63–94.
- Mills, C. (2016). *Ethics and Children's Literature*. Abingdon, Oxon / New York: Routledge, Milton Park.

- Nikolajeva, M. (2005). *Aesthetic Approaches to Children's Literature*. Lanham/ Maryland/ Toronto/ Oxford: The Scarecrow Press.
- Nikolajeva, M. (2016). *Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic*. Abingdon, Oxon / New York: Routledge, Milton Park.
- Nikolić, M. (2006). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Nussbaum, M. (2002). „Književna teorija i etička teorija u perceptivnoj ne/ravnoteži“, *Treća*, Časopis Centra za ženske studije, Zagreb: Centar za ženske studije. br. 2. vol. IV, str. 28–46.
- Pečenković, V. (2020). „Revitalizacija bajke u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu“, *Detinjstvo*. God. XLVI, br. 2, str. 58–69.
- Peternai-Andrić, K. (2016). „Zašto je književnost važna: Etički i empatički aspekti suvremene naratologije“, *Croatica*. XL. str. 89–99.
- Rou, K. (2004). *Etika u antičkoj grčkoj*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Singer, P. (2000). *Uvod u etiku*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Softić-Alibašić, M. (2003). „Odgojne poruke i vrijednosti u usmenim pričama Bošnjaka“, *Novi Muallim*, br. 15, str. 68–81.
- Stojaković, P. (2000). *Kognitivni stilovi i stilovi učenja*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Vuković, N. (1989). *Uvod u književnost za djecu i omladinu*, Nikšić: Univerzitetska riječ.
- West, K. (2020). *Louisa May Alcott and the Textual Child*, Cham: Palgrave Macmillan.

**VILDANA PEČENKOVIĆ &
MIRZANA PAŠIĆ-KODRIĆ**

ETHICS IN CHILDREN'S LITERATURE

In the 21st century, in a time of ethical flourishing in all spheres of public and social life, the question of the relationship between literature and ethics is especially relevant. Unlike the oldest debates about the effect of literature on the individual, contemporary discussions are based on the question of ethics at the expense of the aesthetic in literature in general. This topic becomes even more interesting in the context of children's literature as a separate corpus of literature that is related to ethics from its inception until today. The paper examines the relationship between ethics and children's literature, how ethical implications are present and important as an integral part of the text for the youngest readers, and how much the ethical aspect contributes to the aesthetic dimension of the text. The corpus of research is represented by contemporary Bosnian-Herzegovinian fairy tales, because ethics has had a significant place in fairy tales since the time of oral tradition. It is concluded that ethical implications are the foundation on which the aesthetic values of a text are built, which only confirms that ethics is integrated into a literary text as the meaning and substitution of its aesthetic dimension.

Keywords: *children's literature, childhood, fairy tales, ethics, aesthetics*